

The University of Tehran Press

Progressive Development of International Law on Combatting Economic Sanctions

Jafar Heidargholizadeh¹ | Mahmoud Jalali²

1. PhD Student, Department of International Law, Islamic Azad University, Isfahan Branch, Isfahan, Iran. Email: law2013j.h@gmail.com
2. Corresponding Author; Associate Prof., Department of Law, University of Isfahan, Isfahan, Iran. Email: m.jalali@ase.ui.ac.ir

Article Info	Abstract
<p>Article Type: Research Article</p> <p>Pages: 1113-1136</p> <p>Received: 2019/11/16</p> <p>Received in Revised form: 2020/01/15</p> <p>Accepted: 2020/02/17</p> <p>Published online: 2024/06/21</p> <p>Keywords: <i>Economic terrorism, sanction, illegal sanctions, international law, dumping.</i></p>	<p>Actions such as illegal unilateral sanctions and politically motivated dumping may cause instability in the politico-economic system of the targeted country which can lead to human consequences, fear, and terror including economic terrorism. However, as international law stands now, there is no instrument defining economic terrorism, determining its instances and specifying legal and practical mechanisms to confront it. This paper aims to examine economic terrorism and its instances and create mechanisms as well as a codified legal system to deal with this issue. Economic terrorism in the form of imposing unilateral economic sanctions contrary to international law and dumping is illegal and inconsistent with the purposes and principles of the United Nations Charter, international customary trade law and UN Security Council resolutions. Therefore, to counter economic terrorism, it is necessary to give a precise and legally comprehensive definition of this kind of terrorism in international instruments acceptable to the international community. The present study is based on a descriptive-analytical method.</p>
How To Cite	Heidargholizadeh, Jafar; Jalali, Mahmoud (2024). Progressive Development of International Law on Combatting Economic Sanctions. <i>Public Law Studies Quarterly</i> , 54 (2), 1113-1136. DOI: https://doi.com/10.22059/JPLSQ.2020.291966.2223
DOI	10.22059/JPLSQ.2020.291966.2223
Publisher	The University of Tehran Press.

انتشارات دانشگاه تهران

فصلنامه مطالعات حقوق عمومی

شاپا الکترونیکی: ۸۱۳۹-۲۴۲۳

دوره: ۵۴، شماره: ۲

تابستان ۱۴۰۳

Homepage: <http://jplsq.ut.ac.ir>

توسعه تدریجی حقوق بین الملل در مقابله با تحریم‌های اقتصادی

جعفر حیدر قلی‌زاده^۱ | محمود جلالی^۲

۲. دانشجوی دکتری، گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده علوم انسانی و حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه: law2013j.h@gmail.com

۲. نویسنده مسئول؛ دانشیار گروه حقوق، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه: m.jalali@ase.ui.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: پژوهشی</p> <p>صفحات: ۱۱۳۶-۱۱۱۳</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۸/۲۵</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۳۹۸/۱۰/۲۵</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۲۸</p> <p>تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱</p> <p>کلیدواژه‌ها: تحریم، تحریم‌های نامشروع، حقوق بین‌الملل، تروریسم اقتصادی، دامپینگ.</p>	<p>برخی اعمال و اقدامات از جمله تحریم‌های یکجانبه مغایر با مقررات حقوق بین‌الملل و دامپینگ با انگیزه سیاسی و به قصد آسیب زدن به نظام اقتصادی یک کشور و اخلال در آن، می‌تواند عواقب انسانی و آثار زیانبار گسترده‌ای در جامعه داشته باشد و موجب ایجاد رعب و وحشت و از جمله تروریسم اقتصادی شود. با وجود این در وضعیت موجود حقوق بین‌الملل، اسنادی که تروریسم اقتصادی را تعریف و مصادیق آن را معلوم و سازوکارهای حقوقی و عملی مؤثر جهت مقابله با آن را بیان و مشخص کند، وجود ندارد. هدف از این پژوهش بررسی تروریسم اقتصادی، مصادیق آن و ایجاد سازوکارها و نظام حقوقی مدون به منظور مقابله با آن است. تروریسم اقتصادی در قالب اعمال تحریم‌های اقتصادی یکجانبه مغایر با حقوق بین‌الملل و دامپینگ صحیح و مشروع نبوده و مغایر با اهداف و اصول منشور سازمان ملل متحد، عرف تجارت بین‌الملل و فراتر از قطعنامه‌های شورای امنیت است. لازم است برای مقابله با آن، اسناد حقوقی بین‌المللی تدوین و تعریفی حقوقی، جامع و مورد قبول جامعه بین‌المللی ارائه شود. در این تحقیق از روش توصیفی-تحلیلی استفاده می‌شود.</p>
استناد	حیدرقلی‌زاده، جعفر؛ جلالی، محمود (۱۴۰۳). توسعه تدریجی حقوق بین‌الملل در مقابله با تحریم‌های اقتصادی. <i>مطالعات حقوق عمومی</i> ، ۵۴ (۲)، ۱۱۱۳-۱۱۳۶. DOI: https://doi.com/10.22059/JPLSQ.2020.291966.2223
DOI	10.22059/JPLSQ.2020.291966.2223
ناشر	مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

پدیده تروریسم سابقه طولانی در تاریخ بشر دارد و از دیرباز در رابطه با قدرت و سیاست در بیشتر جوامع انسانی به وقوع پیوسته است (بهاری و بخشی شیخ احمد، ۱۳۸۸: ۲)، به طوری که برخی حقوقدانان و علمای حقوق بین‌الملل آن را همزاد بشر می‌دانند (زین‌العابدین، ۱۳۸۶: ۷۱۳). با این وصف، این پدیده به مرور زمان، متناسب با شرایط نظام بین‌المللی دگرذیبی‌هایی در شکل و روش‌های اجرایی داشته است (حیدرقلی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۰۱). این پدیده از بدو حیات تا اوایل سده بیستم و پیش از جنگ جهانی دوم، بیشتر موارد مشتمل بر کشتن مخالفان سیاسی دولت، سران کشوری و لشکری بوده است (نژندی‌منش و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۴۴). با گذشت زمان، تروریسم از خشونت علنی و استفاده از سلاح گرم و سرد به سمت انواع تروریسم بدون صدا و مخفیانه، به خصوص از دهه ۸۰ به بعد با نتایج فاجعه‌بار انسانی و تأثیر روحی بالا گرایش پیدا کرد (سلامتی، ۱۳۸۷: ۱۳۱).

این پدیده در نیمه اول سده بیست و یکم از پیچیده‌ترین و دشوارترین مسائلی است که جامعه جهانی با آن مواجه است (حیدرقلی‌زاده، ۱۳۹۲: ۴۶). پدیده مذکور به صورت گسترده و خطرناک در سطح بین‌المللی در اغلب کشورهای جهان و به شکل‌های گوناگون ارتکاب می‌یابد (نجومی، ۱۳۸۷: ۷) و با بازسازی لجستیک و مدیریتی خویش از توانایی‌ها و تأثیرگذاری‌های بسیار گسترده برخوردار شده است (مبلغی، ۱۳۸۹: ۵۶). سؤال این است که منظور از «تحریم‌های اقتصادی» خلاف مقررات حقوق بین‌الملل و «تروریسم اقتصادی» چیست و سازوکارها و اسناد حقوقی بین‌المللی که جهت مقابله با آن تدوین و تنظیم شده‌اند کدام‌اند؟ به نظر می‌رسد تحریم‌های خلاف مقررات حقوق بین‌الملل و دامپینگ، نامشروع است و می‌تواند از مصادیق بارز تروریسم اقتصادی باشد. ضروری است در جهت مقابله با تروریسم اقتصادی، اسناد حقوقی منطقه‌ای و بین‌المللی در قالب قطعنامه‌ها و کنوانسیون‌ها توسط ارگان‌ها و سازمان‌های بین‌المللی تدوین شود و مورد قبول همه اعضای جامعه بین‌المللی قرار گیرد. در این مقاله ابتدا تروریسم اقتصادی که از «اشکال نوین» و «پسامدرن» تروریسم بین‌المللی است، بررسی می‌شود. سپس مصادیق آن در دو بعد تحریم‌های اقتصادی موافق با حقوق بین‌الملل و تحریم‌های اقتصادی مغایر با آن و دامپینگ تشریح می‌شود. در بحث بعدی، ارتباط موضوع با جمهوری اسلامی ایران و کشورهای منطقه و همچنین سازوکارهای حقوقی به منظور مقابله با تروریسم اقتصادی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد و در پایان نتایج تحقیق خواهد آمد.

۲. مفهوم تروریسم اقتصادی

از تروریسم تعاریف بسیار متعددی ارائه شده است، ولی تاکنون این تعاریف نتوانسته اشکال نوین و نوظهور پدیده مذکور را کاملاً پوشش دهد (جمشیدی و قربی، ۱۳۹۶: ۹). تروریسم اقتصادی به‌عنوان

یکی از انواع جدید تروریسم بین‌المللی از این امر مستثنا نیست و در وضعیت فعلی تعریف حقوقی که مورد اتفاق جامعه بین‌المللی و جهانی باشد، از آن ارائه نشده است. اما با توجه به ماهیت و تعریف تروریسم به صورت کلی که ایجاد رعب و وحشت با انگیزه سیاسی در یک جامعه است، نویسندگان و صاحب‌نظران حوزه حقوق بین‌الملل و روابط بین‌الملل هر کدام تعاریفی از این نوع تروریسم ارائه داده‌اند. امروزه اغلب کشورهای جهان، به خصوص کشورهای در حال توسعه و توسعه‌نیافته با مشکلات اقتصادی بسیاری روبه‌رو هستند که بحران اقتصادی داخلی و کسری بودجه به همراه تحریم‌های اقتصادی خلاف مقررات حقوق بین‌الملل و دامپینگ مخرب با انگیزه سیاسی و به قصد آسیب زدن به ثبات سیاسی و اقتصادی این کشورها یا به اصطلاح تروریسم اقتصادی، نمونه‌هایی از اینهاست (حیدرقلی‌زاده، ۱۳۹۱: ۴۴). این اصطلاح نمود واقعی خود را پس از جنگ جهانی دوم در دوران جنگ سرد در دهه ۷۰ و ۸۰ با پایین نگه‌داشتن قیمت نفت بین بلوک غرب و شرق نشان داد و به فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی سابق و اقتصاد آن کشور در ۳۱ سپتامبر ۱۹۹۱ منجر شد (زهرانی، ۱۳۸۷: ۲۰). در واقع، تروریسم اقتصادی «ایجاد وحشت و هراس در میان مردم و تهدید آرامش، امنیت اجتماعی و عمومی است» (Oxford Dictionary, 1998: 372). در این نوع تروریسم هدف، متمرکز بر ساختار و بنیان‌های اقتصادی یک کشور است که نتایج خشونت‌بار و غیرانسانی آن شاید کمتر از دیگر انواع آن از جمله تروریسم میکروبی و هسته‌ای نباشد (زمانی، ۱۳۸۵: ۳۳۱).

در قرآن کریم هم در آیات ۱۶، ۱۷ و ۱۵، سوره طارق، آیه ۸، سوره صف و آیه ۴۸، سوره احزاب به فشارها و آزارهای مادی و معنوی که نمود تحریم اقتصادی است، اشاره شده است. برای نمونه در آیه ۴۸ سوره احزاب: «وَلَا تَطْعَمُ الْكٰفِرِيْنَ وَالْمُنٰفِقِيْنَ وَذَعَّ اَدْنٰهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلٰى اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَّلِيًّا» در این آیه به پیامبر گفته شده است از کافران و منافقان اطاعت مکن، زیرا آنها با همه ترفندها می‌خواهند که تو و یارانت را به سازش و سستی در حرکت الهی خویش بکشانند؛ لکن ما چهره حقیقی منافقان و کفار را برای تو و مؤمنان آشکار می‌کنیم، تا افکارشان را به خوبی بشناسید و در دام توطئه آنها گرفتار نگردید، و به آزارهای آنها اعتنا نکن، زیرا ایشان با ایجاد موانع و مشکلات و آزارهای مادی و معنوی، بسیار خواهند خواست که شما را به زانو درآورند. در مقابل حرکات دشمنان بر خدا توکل کن و امور را به او واگذار کن و همین بس که خدا حامی و مدافع تو باشد. در این آیه منظور از ایجاد موانع و مشکلات و آزارهای مادی و معنوی، همان تحریم اقتصادی است (محمودیان، ۱۳۸۸: ۴۱۸-۵۲۲). همچنین پیامبر اکرم (ص) نیز در خصوص عمل ثمامه ابن اثال حنفی قبل از فتح مکه با صدور دستور تحریم و محاصره اقتصادی قریشیان که مانع عبور کاروان‌های حامل آذوقه به مکه شده بود، آن را لغو، مردود و صحیح ندانستند (ضیائی بیگدلی، ۱۳۸۹: ۱۵۴). بنابراین در اسلام عمل به تحریم اقتصادی طبق منابع فقهی و در خصوص دامپینگ مخرب با توجه به هدف آن که اخلال در نظام اقتصادی کشور واردکننده محصول مشابه است، به استناد قاعده فقهی لاضرر حرام و نامشروع است (قنوانی و جعفری هرندی، ۱۳۹۴: ۴۸۵).

در حقوق داخلی، این پدیده نمود واقعی خود را پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران از طریق بهره‌گیری از شرایط مساعد روز و مقتضیات موجود با ایجاد اختلال در گردش اقتصادی و تولیدی کشور و همچنین ایجاد نابسامانی در امر توزیع، از راه اختکار و گران‌فروشی، نابودی مواد غذایی، ممانعت از صادرات و واردات و محروم کردن از منابع ضروری به منصفه ظهور رسید. به عبارتی هر سیستم و نظام اقتصادی غیرعادلانه و غیراسلامی که در آنها انسان‌ها مجبور باشند حاصل کار و تلاش مشروع خویش را به ثمن بخش^۱، در اختیار طبقه خاصی قرار دهند، تروریسم اقتصادی به‌وقوع می‌پیوندد. مقام رهبری نیز در این باره معتقدند تروریسم یا تروریست‌های اقتصادی کسانی هستند که با گران‌فروشی، اختکار و محروم کردن مردم از منافع ضروری، خون آنها را می‌مکند و به‌عنوان یک واقعیت خطرناک در جامعه، مبارزه با آن از اهمیت والا و ویژه‌ای برخوردار است (بی‌نا، ۱۳۶۰: ۳).

در حقوق بین‌الملل این پدیده استثمار، غارت و چپاول کشورها، فزونی‌خواهی، تک‌اثرطلبی و مال‌اندوزی با اهداف و انگیزه‌های اقتصادی را همراه دارد که با اعمال تحریم‌های اقتصادی مغایر با مقررات حقوق بین‌الملل موجب تزلزل و نابودی حیات و شکوفایی بنیان‌های اقتصادی یک جامعه می‌شود (بی‌نا، ۱۳۶۱: ۱-۳). در سال ۲۰۰۵ «میزگرد مرکز ژنو برای سیاست و امنیت» در تعریف تروریسم اقتصادی عنوان می‌کند: بر خلاف جنگ اقتصادی که توسط یک کشور علیه یک کشور دیگر اعمال می‌شود، «تروریسم اقتصادی» توسط فعالان غیردولتی یا فراملی تحمیل می‌شود. این نوع تروریسم، فعالیت‌های ناپایدارکننده‌ای وسیع یا کارآمد و هماهنگ و متعدد را به‌منظور اختلال در اقتصاد و ثبات مالی یک دولت یا گروهی از دولت‌ها، به‌سبب انگیزه‌های مذهبی، ایدئولوژیک و سیاسی انجام می‌دهد. این فعالیت‌ها اگر انجام پذیرد، ممکن است با خشونت باشد یا بدون خشونت، همچنین می‌تواند آثاری فوری یا آثاری روانی را که به نتایج اقتصادی فاجعه‌بار انسانی منتج شود، دارا باشد Roundtable Geneva (Centre for Security Policy, 2007: 1).

۳. تحریم اقتصادی

استفاده از تحریم به‌منظور اجرای مقاصد سیاسی و ابزار فرعی نظامی روش جدیدی نیست و دولت‌ها به دلایل مختلف در طول تاریخ به این نوع روش متوسل می‌شده‌اند (مافی، ۱۳۸۵: ۶). از جمله در یونان قدیم تحریم اقتصادی در سال ۴۳۲ قبل از میلاد مسیح، زمانی که آتنی‌ها (اهالی پایتخت یونان) از واردات کالا از شبه‌جزیره جنوبی یونان منع شدند یا در جنگ‌های مذهبی و تحولات اروپا، دولت‌ها از تحریم‌های اقتصادی دیگر برای مجبور کردن گروه‌ها به حمایت از اقلیت‌های خاص مسیحی استفاده می‌کردند.

در اواخر سده نوزدهم تا سال ۱۹۲۰ تحریم اقتصادی اغلب در زمان‌های جنگ استفاده می‌شد، اما پس از جنگ جهانی اول استفاده از تحریم‌های اقتصادی علیه کشورهای متجاوز از جمله ایتالیا در سال ۱۹۳۵ و ژاپن در سال ۱۹۳۱ برای ایجاد صلح از سوی کشورهای پیروز اعمال شد. پس از جنگ جهانی دوم ایالات متحده آمریکا (طلغیانی و درخشان، ۱۳۹۳: ۱۱۹-۱۲۱) تمایل بسیاری به وضع تحریم علیه کشورهای هدف در راستای اهداف سیاست خارجی خود داشته، به طوری که از سال ۱۹۹۳ تا ۱۹۹۶ بیش از ۶۱ تحریم اقتصادی یکجانبه علیه ۳۵ کشور جهان وضع و اعمال کرده است (Mafi, 2007: 101). پیشینه این اصطلاح در ایران به دوران قاجاریه، پهلوی و جمهوری اسلامی برمی‌گردد. در دوران قاجاریه تحریم‌های اقتصادی توسط دولت روسیه (مافی، ۱۳۸۵: ۶)، در دوران پهلوی توسط دولت بریتانیا علیه دولت ایران به منظور واکنش در برابر انتخاب دکتر محمد مصدق به نخست‌وزیری که هدف ملی‌سازی صنعت نفت را دنبال می‌کرد (Ferrier, 1982: 454) و پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران از سال ۱۳۵۸ و از طرف آمریکا و در پی مسئله تسخیر سفارت آمریکا در تهران علیه ایران اعمال و تاکنون همواره به نوعی ادامه داشته است (منظور و مصطفی پور، ۱۳۹۲: ۲۴). در واقع، تحریم اقتصادی موضوعی با ابعاد مختلف با زوایای اقتصادی، سیاسی و بین‌المللی است. بر اساس اقتصاد سیاسی بین‌المللی، تحریم اقتصادی ابزاری در خدمت سیاست خارجی کشورهاست. یکی از اهداف در اعمال تحریم اقتصادی، استفاده نکردن از نیروی نظامی است. در تحریم اقتصادی، آمیزه‌ای از اجبار اقتصادی و دیپلماسی به صورت هدفمند استفاده می‌شود تا طرف مقابل را که به دنبال تغییر وضع موجود است یا هم‌اکنون وضع موجود را دگرگون ساخته یا از طریق بی‌ثباتی، فشارهای اقتصادی که یکی از اهداف تحریم اقتصادی است، وادار سازد در تصمیم خود تجدینظر کند (زهرانی، ۱۳۸۷: ۸). بنابراین، تحریم اقتصادی یکجانبه، مجموعه اقداماتی است که خارج از هر سازمان و توافق بین‌المللی از سوی یک دولت یا گروهی از دولت‌ها علیه دولت دیگر به منظور تنبیه آن دولت و در پاسخ به اتخاذ رفتاری است که مورد میل بازیگر هژمونی نبوده است، صورت می‌گیرد (Cortright & George, A, 1995: 67). بدین ترتیب تحریم‌های اقتصادی می‌توانند اهداف مختلفی را در عرصه سیاست خارجی دنبال کنند؛ اول اینکه تحریم‌ها زمانی انجام می‌گیرد که سیاست‌های یک کشور خاص، رفاه و یا امنیت کشور اعمال‌کننده را تهدید می‌کند. برای مثال در خصوص تحریم‌های آمریکا علیه ایران، این کشور برنامه‌های هسته‌ای ایران را تهدیدی علیه امنیت آمریکا می‌داند و بدین بهانه سعی دارد با اعمال تحریم‌ها ایران را از ادامه فعالیت‌های هسته‌ای خود باز دارد؛ دوم اینکه تحریم‌های اقتصادی می‌توانند در پی علل اخلاقی یا ایدئولوژیکی اعمال شوند. در این مورد می‌توان نقض حقوق بشر را دلیلی برای اعمال تحریم دانست که یکی از دلایل آمریکا برای اجرای تحریم‌های شدید علیه ایران است. سومین هدف این است که تحریم‌ها می‌توانند در حوزه سیاست‌های تجاری و روابط بازرگانی در واکنش به سیاست‌های تجاری نامطلوب کشورها اعمال شوند (Ataev CEU, 2013: 6) که می‌تواند آثاری سوء در حوزه بهداشت، سلامت و آموزش داشته باشد.

در حوزه سلامت و بهداشت جمهوری اسلامی ایران تحریم‌های اقتصادی یکجانبه بر نظام درمان کشور که شامل تأمین داروی بیماران خاص و تجهیزات پزشکی است، اثر منفی گذاشته است (آل کجباغ و انصاریان، ۱۳۹۳: ۳۷). در این زمینه می‌توان به فوت ۱۵ کودک مبتلا به بیماری پروانه‌ای «ای بی» به دلیل عفونت ناشی از پانسمان میپلکسی که به سبب تحریم‌ها داروی آن به ایران وارد نمی‌شود اشاره کرد (www.mihanew.com). در حوزه آموزش و پرورش نیز می‌توان به گزارش سازمان یونسکو در خصوص کشور عراق اشاره کرد که پیش از اعمال تحریم‌های اقتصادی آمریکا علیه آن کشور، عراق یکی از نظام‌های خوب آموزشی در منطقه را داشت؛ اما تحریم‌ها به تضعیف و متلاشی شدن نظام آموزشی، خدمات و منابع انسانی آموزشی در آن کشور منجر شد (حبیبی مجنده و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲-۱۴).

۴. تحریم‌های مجاز در حقوق بین‌الملل

امروزه تحریم‌های اقتصادی به عنوان ابزاری به منظور تضمین اجرای قواعد بین‌المللی و نیز حفظ و اعاده صلح و امنیت بین‌المللی اهمیت فراوانی یافته است. شورای امنیت هنگام اعمال تحریم‌های اقتصادی در چارچوب فصل هفتم منشور سازمان ملل متحد ملزم به رعایت، اصول حقوق بین‌الملل عام، قواعد آمره، مقررات خاص منشور و قواعد حقوق بشری و حقوق بشردوستانه است. التزام شورای امنیت به اصول حقوق بین‌الملل عام در زمینه اعمال تحریم‌های اقتصادی مستلزم رعایت سه اصل انسانی بودن، ضرورت و تناسب است (فرح سیری، ۱۳۸۷: ۳۶-۳۷).

۱. اصل انسانی بودن: نتایج اعمال اصل انسانی بودن تحریم‌ها به عنوان یک اصل کلی حقوقی مبتنی بر رعایت حقوق فردی و حمایت از حق توسعه ملت‌هاست که چنین اقداماتی در حد متعارف، متضمن حداکثر تفکیک میان افراد مسئول و مردم عادی باشد و نباید به آن درجه از شدت برسد که انسان‌ها را به ویژه قشر ضعیف جامعه را در معرض شرایط خطرناک حیات و یا بیماری قرار دهد (فرخی، ۱۳۹۴: ۲۳۳-۲۳۷).

۲. اصل ضرورت: دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه پروژة سدهای گابچیکوو ناگیماروس^۱ در رأی مورخ ۲۵ سپتامبر ۱۹۹۷ تصریح می‌کند که حالت ضرورت مبنایی شناخته شده در حقوق بین‌الملل عرفی

۱. این قضیه اختلاف مابین مجارستان و چکسلواکی در خصوص اجرای تعهدات قراردادی در خصوص احداث مجموعه‌ای از آب‌بندها روی رودخانه دانوب که بین طرفین مشترک جهت تولید برق، ناوبری و حفاظت در برابر سیل طراحی شد که در سال ۱۹۷۸، آغاز شد و در سال ۱۹۸۹ به دلیل مواردی زیست‌محیطی به حالت تعلیل درآمد و در سال ۱۹۹۲ فسخ کرد و در نهایت در سال ۱۹۹۷ به صدور رأی از دیوان منجر شد. برای مطالعه بیشتر قطعنامه‌های شورای امنیت ر.ک: See: Gabcikovo – Nagymaros Project s(Hungary v. Slovakia) (Judgment) ICJ rep, 25 September 1997,17-18.

است که به موجب آن، وصف متخلفانه عملی که منطبق با یک تعهد بین‌المللی نیست، زایل شود. طبق این اصل تحریم‌های اقتصادی، اولاً باید ضروری باشد، ثانیاً در قبال رفتار متخلفانه طرف مقابل باشد و ثالثاً واکنش مناسب به‌شمار آید.

۳. اصل تناسب: این اصل مستلزم آن است که تحریم‌های اقتصادی متضمن واکنش مناسب در قبال رفتار کشور مورد تحریم باشد. به این منظور، لازم است منافع حاصل از برنامه تحریم بیش از زیان‌ها ناشی از آن باشد (فرح سیری، ۱۳۸۷: ۳۶-۳۷). طبق ماده ۵۱ طرح مواد در زمینه مسئولیت بین‌المللی دولت متن شرح مواد کمیسیون حقوق بین‌الملل (۲۰۰۱)، اقدامات متقابل باید با در نظر گرفتن شدت عمل متخلفانه بین‌المللی و حقوق مورد بحث، با زبان وارده متناسب باشد (ابراهیم گل، ۱۳۸۹: ۳۰۳)، به طوری که طولانی شدن تحریم‌های اقتصادی در شرایطی ممکن است معیار تناسب را دستخوش تغییر کند و با به‌وجود آمدن تغییراتی در کشور مورد تحریم، اقدامی که در آغاز معمولی و متناسب بوده است، به یک اقدام ویرانگر و نامناسب تبدیل شود (Geiss, 2005: 177). بنابراین، برای اینکه از لحاظ حقوق بین‌الملل تحریم‌های اقتصادی مشروع و مؤثر واقع شود، باید بر اساس معیارهای اخلاقی و حقوق بین‌الملل و موازین حقوق بشر باشد. به عبارت دیگر، محاصره یا تحریم‌های اقتصادی کشور متخلف در حقوق بین‌الملل به‌عنوان یک حق شناخته شده برای همه کشورهای مشروط بر اینکه در اعمال آنها، موازین مربوطه رعایت شود (ضیایی بیگدلی، ۱۳۸۷: ۲۲)، زیرا هدف از تحریم‌های اقتصادی، وادار کردن دولت‌ها به رعایت مقررات منشور سازمان ملل متحد در نظر گرفته شده و شرایط توسل به آن همان‌طور که توضیح داده شد، دقیقاً در فصل هفتم منشور سازمان ملل متحد مشخص شده است. بنابراین توسل به تحریم‌های اقتصادی، فقط می‌تواند از طریق و در چارچوب این سازمان مشروع و صحیح باشد، در غیر این صورت می‌تواند شائبه تروریسم اقتصادی را در پی داشته باشد.

۵. تحریم‌های غیرمجاز مصادق بارز تروریسم اقتصادی

تحریم‌های اقتصادی یکجانبه توسط دولت‌های عضو سازمان ملل متحد، می‌تواند ناقض منشور به‌نظر برسد (ممتاز، ۱۳۶۰: ۲۲۰). همچنین تحریم‌های اقتصادی، باید هدفمند و مبتنی بر معیارهای جهانی مندرج در منشور، اعلامیه جهانی حقوق بشر، کنوانسیون حقوق کودک، اعلامیه جهانی راجع به تغذیه و غذا^۱ و سایر اسناد مربوطه که مبین اصول پذیرفته شده بین‌المللی است، باشد (حیدرقلی‌زاده، ۱۳۹۱ الف: ۶)،

۱. این اعلامیه مشترک توسط سازمان بهداشت جهانی و فائو به‌صورت یک کنفرانس بین‌المللی برگزار شد. در این کنفرانس بین‌المللی آمده است: «ما اذعان می‌کنیم که دسترسی به غذای کافی و سالم حق هر فرد است. ما تصدیق می‌کنیم که غذا نباید به‌عنوان ابزار فشار سیاسی استفاده شود» (در این مورد رک: شایگان، ۱۳۸۷).

در غیر این صورت اگر رژیم تحریم‌های اقتصادی بر ابعاد مختلف حقوق بشر نظیر حق حیات، حق غذا، حق بهداشت و سلامتی، حق توسعه، حق آموزش و حق برخورداری از استانداردهای مناسب زندگی تأثیرات سوء بر شهروندان دولت‌های مورد تحریم^۱ و نیز «حقوق سایر اشخاص غیر مقیم در آن دولت‌ها» را وارد آورده و به رنج و مشقت انسان‌ها منجر شوند، مغایر با مقررات حقوق بشرند و اعمال آنها توجیهی منطقی از منظر حقوق بین‌الملل ندارند (زمانی و غریب‌آبادی، ۱۳۹۶: ۱۱۴-۱۱۶). چنانکه ماده ۴ پروتکل (۱) و ماده ۱۴ پروتکل (۲) الحاقی (۱۹۷۷) با توجه به اینکه، یکی از آثار بارز تحریم‌های اقتصادی خلاف مقررات حقوق بین‌الملل همه‌جانبه، دامن زدن به قحطی و گرسنگی بوده، این تحریم‌ها را ممنوع کرده است. پس تحریم‌های یکجانبه از سوی کشورها و ارگان‌های بین‌المللی اگر مغایر با مبانی حقوق انسانی و حقوق بشری باشد، ممنوع و مردود است. یکی از این تحریم‌های یکجانبه که مصداق بارز تروریسم اقتصادی است، تحریم یکجانبه ایالات متحده آمریکا در قالب قانون داماتو^۲ است که مخالف با تکوین نظام بین‌المللی و روح نظام نوین اقتصادی است و اجرای یکجانبه آنها حقوق بین‌الملل را نقض می‌کند (ممتاز، ۱۳۸۷: ۳۴۵). هدف از اجرای قانون داماتو، ایجاد فشار بر ایران و سایر کشورهایی است که مخالف با سیاست خارجی آمریکا هستند. این قانون به‌عنوان تجاوزی به حق حاکمیت دولت‌ها و اصل تساوی و اصول منشور ملل متحد، و در تناقض آشکار با بند ۳ ماده ۱ منشور^۳، در خصوص همکاری بین‌المللی در حل مسائل بین‌المللی که دارای جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی یا بشردوستانه است، می‌باشد (مافی، ۱۳۸۵: ۵۹-۸۱). همچنین قانون مذکور ناقض بند ۴ ماده ۲ منشور، قطعنامه‌های شورای امنیت و مجمع عمومی از جمله قطعنامه‌های ۲۱۳۱ (۱۹۶۵)، ۲۶۲۵ (۱۹۷۰)، ۲۶۲۵ (۱۹۷۰)، ۴۴/۲۱۵ (۱۹۸۹)، ۵۸/۱۹۸ (۲۰۰۳)، ۱۶۹۶ (۲۰۰۶)، ۱۷۳۷ (۲۰۰۶)، ۱۷۴۷ (۲۰۰۷)، ۶۲/۱۸۳ (۲۰۰۷)، ۱۸۰۳ (۲۰۰۸)، ۱۸۳۵ (۲۰۰۸)، ۱۸۸۷ (۲۰۰۹)، ۱۹۲۹ (۲۰۱۰)، ۱۹۸۴ (۲۰۱۱)، ۲۰۴۹ (۲۰۱۲)^۴ و موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت گات مقررات سازمان تجارت جهانی است (فرخ سیری، ۱۳۸۷: ۳۰). دبیر کل کمیته مشورتی حقوقی آسیا و آفریقا، در تأیید همین امر در تهران اعلام کرد: اعمال قوانین فرامرزی داماتو و هلمزبرتون^۵ ناقض بسیاری از مقررات بین‌المللی از جمله منشور سازمان ملل متحد است. این تحریم‌ها، خلاف مقررات حقوق بین‌الملل و مصداق بارز تروریسم اقتصادی است که با هدف

2. Damuto

۳. اصول همکاری بین‌المللی در حل مسائل بین‌المللی که دارای جنبه‌های اقتصادی و اجتماعی یا بشردوستانه است و در پیشبرد و تشویق احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی برای همگان بدون تمایز از حیث نژاد، زبان و یا مذهب ... (در این مورد ر.ک: دولت شاه، ۱۳۸۷: ۸۷).

۴. برای مطالعه بیشتر قطعنامه‌های شورای امنیت ر.ک: Scsess, htm/http://www.un.org/Depts/dhl/resgui

5. Holmez Burton

انگیزه‌های سیاسی با ایجاد نگرانی، رعب و وحشت و سلب آرامش مردم در یک جامعه صورت می‌گیرد. تحریم‌های سختگیرانه و هوشمندانه ایالات متحده آمریکا و شورای اتحادیه اروپا به‌ویژه از ژانویه ۲۰۰۶ تا ژوئن ۲۰۱۴ به‌طور کلی با هدف آسیب زدن به زیرساخت‌های بخش انرژی (نفت و گاز)، محدودیت‌های شدید مالی و عدم امکان بهره‌گیری از خدمات مؤسسات مالی و اعتباری را در خصوص انعقاد و اجرای قراردادهای نفتی ایجاد کرده است (صادقی زیاری و بقائی برزآبادی، ۱۳۹۴: ۱۶۱). به طوری که در سال ۲۰۱۲ صادرات نفت ایران از ۲/۵ میلیون بشکه به یک میلیون بشکه رسید و دلیل آن، تحریم خرید نفت ایران توسط ۲۰ کشور و تحریم شرکت‌های همکار خارجی در زمینه مؤسسات، بانک‌ها و شرکت‌های داخلی بوده است. این مسئله سبب ورود ضربه شدید ارزی و پولی به ایران شد (Katzman, 2012:64). لوئیس کریس برگ^۱ عنوان می‌کند که اقدام به تحریم و ضربه‌های اقتصادی یکجانبه بعد از دهه ۹۰ به‌حدی مخرب و نامطلوب بوده که تلفات ناشی از آن بسیار بیشتر از سلاح‌های ممنوعه و کشتار جمعی است (زهرانی، ۱۳۸۷: ۸).

۶. دامپینگ مخرب بین‌المللی مصداقی از تروریسم اقتصادی

یکی از واژگان اقتصادی که در تجارت بین‌الملل جایگاه رایج دارد، دامپینگ یا قیمت‌شکنی^۲ است که در فارسی از ریشه «دامپ» به رقابت مکارانه یا تبعیض در قیمت‌ها در بازرگانی با خارج معنا شده است. برخی کارشناسان معادل فارسی این واژه را رقابت مخرب، تبعیض در قیمت‌ها یا ارزان‌فروشی مکارانه نامیده‌اند. فروش کالایی در یک بازار خارجی با قیمتی کمتر از هزینه‌های معمولی و نهایی تولید آن کالا در کشور عرضه‌کننده، به‌منظور کسب مزیت در رقابت با دیگر عرضه‌کنندگان همان کالا در مبادلات بین‌المللی، یا فروش کالا به قیمتی کمتر از قیمت بازار داخلی با انگیزه‌های سیاسی به قصد اختلال و آسیب زدن به ثبات نظام اقتصادی یک کشور را به‌طور معمول دامپینگ می‌گویند (محرابیان، ۱۳۸۲: ۱۸). این اصطلاح در سال ۱۹۹۲ توسط جکوب وینر^۳ به‌عنوان تبعیض در قیمت میان بازارهای ملی تعریف شد که در آن محصولات مشابهی توسط یک کشور در بازار صادراتی به قیمتی کمتر از قیمت داخلی فروخته می‌شود و قیمت صادراتی محصول کمتر از کل هزینه‌های متوسط یا هزینه‌های نهایی است (عاقلی کهنه شهر و همکاران، ۱۳۸۶: ۴). اما امروزه نوعی دامپینگ در عرصه جهانی رواج دارد که محصول به‌جای تولید در یک کشور در چندین کشور تولید می‌شود و مشخص نیست محصول نهایی در چه کشوری تولید و ساخته شده است. در این نوع دامپینگ تولیدکننده اصلی درصدد درگیر کردن چند کشور و سخت کردن تعیین کشور مبدأ، مقصد

1. Louis Chris Berg

2. Daumpink

3. Jacob Viner

و تعیین قیمت‌ها، کالا را از شمول دامپینگ خارج می‌سازد. در مقررات سازمان تجارت جهانی در تعریف دامپینگ، اشاره‌ای به این نوع دامپینگ نشده است. این نقض موافقت‌نامه، سبب می‌شود که کشورهای عضو، نتوانند به نحو مؤثری با این نوع دامپینگ که به شدت در حال افزایش است، مقابله کنند و در نتیجه تجارت آزاد تحت تأثیر این امر قرار می‌گیرد (شیروی و جعفری هرندی، ۱۳۸۹: ۳۴).

دامپینگ به سه نوع مختلف تقسیم شده است که عبارت است از: ۱. دامپینگ مستمر یا دائمی: ناشی از تمایل یک انحصارگر داخلی، برای حداکثر کردن سود خود با فروش کالا به قیمتی بالا در بازار داخلی که نسبت به قیمت خارجی، تحت تأثیر رقبات قدرتمند خارجی محدودیت‌های تجاری یا هزینه‌های حمل‌ونقل کمتری دارد؛ ۲. دامپینگ تصادفی: فروش اتفاقی یک کالا در بازار خارجی به قیمت کمتر از بازار داخلی، برای تخلیه مازاد پیش‌بینی نشده کالاها به علت اینکه این مازاد، سبب کاهش قیمت بازار داخلی نشود و در واقع زمانی که اضافه تولید فروخته شود، دامپینگ متوقف می‌شود (بردبار، ۱۳۸۷: ۱۱)؛ ۳. دامپینگ مخرب یا غارتگر: موضوع اصلی در پردازش دامپینگ، دامپینگ مخرب (غارتگر) است که با انگیزه‌های مختلف، به خصوص سیاسی جهت تخریب اقتصاد داخلی یک کشور صورت می‌گیرد (قنوتی و جعفری هرندی، ۱۳۹۴: ۴۴۷) که عبارت است از فروش موقتی کالا در خارج به قیمت کمتر از قیمت داخلی یا حتی با ضرر و فروش آن به قیمت کمتر از هزینه‌های تولید، برای بیرون راندن رقبات دیگر یا از بین بردن و تخریب صنعت داخلی یک کشور، با انگیزه‌های سیاسی، به قصد ایجاد اختلال در نظام اقتصادی. پس از برقیب شدن در بازار کالای یادشده، قیمت‌ها برای کسب سود، حاصل از قدرت انحصاری بالا می‌رود. برای مثال می‌توان به اقدامات شرکت‌های چینی در بازار پوشاک اروپا اشاره کرد (بردبار، ۱۳۸۷: ۱۱). در واقع بیرون کردن رقبات خارجی و به دست آوردن انحصار بازار، حتی با تحمل زیان‌های کوتاه‌مدت، کاهش مازاد موقتی ذخایر کالا به منظور جلوگیری از پایین آمدن قیمت‌های داخلی و در نتیجه، درآمد تولیدکنندگان، به دست آوردن سهمی از بازار کالای مربوط و کاهش ضررهای مربوط به کالاهایی که قابلیت رقابت و فروش ندارند، از اهم دلایلی هستند که در عمل دامپینگ نقش دارند. تولیدکنندگان بیشتر به دلایل رقابتی از جهات دامپینگ، یعنی رقابت مکارانه یا تبعیض در قیمت‌ها دست به دامپینگ می‌زنند و دخالت دولت در این مورد، بیشتر در جهت بهبود در تراز پرداخت‌های خارجی یا با قصد قبلی و با انگیزه و دلایل سیاسی صورت می‌گیرد. در ضمن باید توجه داشت که صرف پایین تر بودن قیمت کالاهای صادرشده از قیمت داخلی آن کالا، دلیل قطعی مبنی بر وجود عمل دامپینگ نیست. از سوی دیگر، اثبات عمل دامپینگ، به خصوص هنگامی که دولت‌ها با پرداخت یارانه‌های صادراتی، به منظور صادرات از طریق کمک‌های خارجی یا خرید ارزهای خارجی حاصل از صادرات، با نرخ‌های بالاتر که در این عمل سهیم می‌شوند، دشوار است. هرچند که تولیدکنندگان، بیشتر به دلایل رقابتی دست به این عمل می‌زنند (محرابیان، ۱۳۸۲: ۱۹). اما دولت‌ها ممکن است به سبب دلایل سیاسی به ایجاد اختلال در

ثبات نظام اقتصادی یک کشور ترغیب شوند، یعنی پس از به‌دست آوردن انحصار بازار موردنظر، قیمت کالا را افزایش نمی‌دهند و از ظهور مجدد رقبا و صنایع داخلی آن کشور جلوگیری می‌کنند تا مردم کشور واردکننده برای رفع نیازهای خود به کالای مذکور، به استفاده از نمونه خارجی ناچار باشند و این امر به تدریج وابستگی اقتصادی و به تبع آن وابستگی سیاسی کشور مزبور را به همراه خواهد داشت. این نوع رفتار دامپینگ مخرب یا غارتگر تلقی می‌شود (قنواتی و جعفری هرندی، ۱۳۹۴: ۴۴۸) که می‌تواند در شمول تروریسم اقتصادی قرار گیرد. در مقابل اقدامات دامپینگ، اقدامات ضد دامپینگ است که موافقت‌نامه سازمان تجارت جهانی قضاوتی در این خصوص ارائه نمی‌کند، بلکه تمرکز خود را بر این نکته می‌گذارد که دولت‌ها چگونه در مقابل دامپینگ عکس‌العمل نشان دهند و اقدامات مقابله‌ای با عملیات دامپینگ را تنظیم کنند، این رویکردها، موافقت‌نامه ضد دامپینگ سازمان را تشکیل می‌دهد.

موافقت‌نامه سازمان تجارت جهانی به کشورها اجازه می‌دهد در مواردی که لطمه به صنایع داخلی رقیب واقعاً مهم است، بر ضد دامپینگ وارد عمل شوند. بدین منظور دولت باید قادر باشد نشان دهد دامپینگ در حال اتفاق افتادن است و مقدار دامپینگ را محاسبه کند؛ یعنی تعیین کند قیمت صادرات چه مقدار از قیمت داخلی کمتر است و در عین حال نشان دهد که دامپینگ موجب لطمه و تخریب اقتصاد داخلی کشورها شده است. با توجه به توضیحات، در مجموع می‌توان گفت که دامپینگ مخرب با انگیزه سیاسی، به قصد ضربه زدن به زیرساخت‌های اقتصادی یک کشور صورت می‌پذیرد و موجب ایجاد اختلال در صنایع داخلی و نظام اقتصادی آن کشور می‌شود، برای مثال می‌توان به اقدامات دامپینگ ایالات متحده آمریکا علیه اتحاد جماهیر شوروی سابق اشاره کرد که موجب فروپاشی اقتصاد آن کشور در سال ۱۹۹۱ شد و نمونه‌ای بارزی از تروریسم اقتصادی است که قوانین داخلی و قوانین بین‌المللی آن را مردود دانسته و ممنوع کرده‌اند (محرابیان، ۱۳۸۲: ۱۹).

در حقوق ایران از سال ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۷ به صورت پراکنده قوانینی در خصوص دامپینگ تدوین و وضع شده است (قنواتی و جعفری هرندی، ۱۳۹۴: ۴۵۲). اما مهم‌ترین مقررۀ قانونی در این زمینه، تصویب‌نامه پیش‌بینی تدابیر و اقدام‌های حفاظتی، جبرانی و ضد دامپینگ برای حمایت از تولیدکنندگان داخلی است که به نظر می‌رسد این تصویب‌نامه از بعضی جهات از جمله معیارهای احراز دامپینگ کارآمدی و مطلوبیت مورد توقع را نداشته و کمبودهایی دارد که اصلاح مقررات ایران در این خصوص و وضع قواعدی که از استانداردهای بالاتری برخوردار باشند ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است و استفاده از تجارب نظام‌های حقوقی پیشرو در زمینه مقابله با دامپینگ مخرب می‌تواند به اثربخشی هرچه بهتر مقررات ایران در این زمینه کمک کند. به‌ویژه سازگاری با مقررات سازمان تجارت جهانی در این خصوص می‌تواند زمینه را برای الحاق ایران به سازمان مزبور فراهم سازد (معبودی نیشابوری و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۱۹-۲۲۰).

۷. تروریسم اقتصادی علیه ایران و سایر کشورها

همان‌طور که گفته شد، امروزه نوع دیگری از تروریسم به وجود آمده که با سایر اشکال تروریسم به‌نوعی متفاوت است. این نوع تروریسم از گذرگاه‌های اقتصادی از جمله تحریم و دامپینگ به حیات اقتصادی و توسعه شکوفایی یک کشور لطمه وارد می‌کند. چنانکه به گفته لوئیس کریس برگ^۱ اقدامات و ضربه اقتصادی بعد از دهه ۸۰ و ۹۰ به‌حدی مخرب بود که تلفات ناشی از آن بسیار بیشتر از سلاح‌های کشتار جمعی بوده (زهرانی، ۱۳۸۷: ۹) و جزء مصادیق تحریم‌های اقتصادی خلاف مقررات حقوق بین‌الملل است، از جمله این‌گونه تروریسم می‌توان موارد زیر را نام برد:

۱. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران جیمی کارتر^۲ رئیس‌جمهور وقت آمریکا، با صدور حکم اجرایی شماره ۱۲۱۷۰ مورخ ۱۴ نوامبر ۱۹۷۹ وضعیت فوق‌العاده ملی انسداد، بلوکه کردن اموال و دارایی‌های دولت ایران را به‌منظور فشار برای آزاد کردن دیپلمات‌های آمریکایی اعلام کرد. همچنین با نامیدن دولت ایران به‌عنوان دولت حامی تروریسم در ژانویه ۱۹۸۴ ایران را در فهرست کشورهای حامی تروریسم قرار داد و دور جدید از تحریم‌های تجاری مخالف با مقررات حقوق بین‌الملل را بر اساس قوانین ایالات متحده آمریکا علیه ایران وضع کرد (منظور و مصطفی‌پور، ۱۳۹۲: ۲۶).

۲. در اکتبر ۱۹۸۷ رونالد ریگان^۳ رئیس‌جمهور وقت آمریکا، با امضای یک دستورالعمل و حکم اجرایی یکجانبه، ضمن تحریم صادرات فناوری به ایران، واردات تمامی کالاها و خدمات از ایران به آمریکا را ممنوع کرد.

۳. بیل کلینتون رئیس‌جمهور وقت آمریکا با امضای یک دستورالعمل و حکم اجرایی دیگر، در ۶ مارس ۱۹۹۵ یک‌بار دیگر، تحریم‌های تجاری یکجانبه خلاف مقررات حقوق بین‌الملل را علیه ایران اعلام کرد که به موجب آن شرکت‌های آمریکایی و شعبات خارجی آنها از سرمایه‌گذاری در پروژه‌های توسعه منابع نفتی ایران ممنوع شدند.

۴. در ۵ اگوست ۱۹۹۶ بیل کلینتون^۱ رئیس‌جمهور وقت آمریکا، قانونی را با عنوان «قانون تحریم ایران» تصویب کرد که هدف از آن مجازات و تحریم اشخاص و شرکت‌هاست که به‌طور مستقیم مبادرت به انجام سرمایه‌گذاری‌های عمده، به‌منظور تقویت توان ایران و لیبی، در زمینه توسعه منابع نفتی آنها می‌کنند (گاریو، ۱۳۸۷: ۳۳۷). این تحریم با «قانون تحریم ایران» به‌وسیله جورج دبلیو بوش^۲

1. Louis Chris Berg

2. Jimmy Carter

3. Ronald Reagan

4. Bill Clinton

5. George W. Bush

رئیس‌جمهور وقت آمریکا در سال ۲۰۰۶ تمدید شد (منظور و مصطفی‌پور، ۱۳۹۲: ۲۷).
 ۵. از سال ۲۰۰۸ بعد از ریاست جمهوری بارک اوباما، تحریم‌هایی را علیه ایران با عنوان «سیاست نرم‌افزارگرایانه» افزایش داد که از جمله تحریم کشتیرانی ایران، قانون تحریم‌های جامع، پاسخگویی و عدم سرمایه‌گذاری، تحریم بانک مرکزی، بانک سپه، بانک صادرات، بانک صنعت و معدن، بانک رفاه کارگران، تحریم ۵۰ دانشمند هسته‌ای و تحریم نفتی (Bill, 2007-2008)، همچنین تمدید ده‌ساله قانون داماتو (ISA) در ۱۱ آذرماه ۱۳۹۵ به‌عنوان تحریم‌هایی یکجانبه که اولین بار در سال ۱۹۹۶ با هدف جلوگیری از سرمایه‌گذاری، صادرات و واردات در بخش نفت، گاز و مشتقات تصویب و در سال ۲۰۰۶ تمدید شد که می‌بایست در سال ۲۰۱۶ خاتمه می‌یافت. این مسئله در بند ۲۶ برجام هم تعهد بر ممانعت از تمدید آن شده و معایر با متن و روح و هدف برجام، اصل حسن‌نیت در معاهدات بین‌المللی و قطعنامه ۳۲۳۱ شورای امنیت است (دلخوش، ۱۳۹۶: ۶۶-۷۲).

۶. در ۸ می ۲۰۱۸ مصادف با ۱۸ اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۷، دونالد جان ترامپ^۴ مشارکت کشورش ایالات متحده آمریکا را در توافق برجام یا برنامه جامع اقدام مشترک پایان داد و وزیر امور خزانه‌داری آن کشور نحوه بازگشت تحریم‌ها بعد از یک دوره ۹۰ و ۱۸۰ روزه را اعلام کرد که در آن اشخاص، شرکت‌ها و بانک‌هایی که در ایران فعالیت دارند یا با دولت ایران در ارتباط هستند، باید فعالیت‌های خود را به‌تدریج کاهش دهند و پس از این دوره یا بازه زمانی تحریم‌های هسته‌ای به حالت قبلی بازگشت (Treasury, FAQs Department, May8, 2018). بنابراین مقام‌های بلندپایه آمریکایی در نطق‌ها و سخنان خود تحریم‌های اقتصادی اعمال شده علیه ایران را پس از پیروزی انقلاب اسلامی سخت‌ترین و فلج‌کننده‌ترین نوع تحریم‌ها در طول تاریخ تمدن انسان نامیدند که با بسیاری از بنیان‌های حقوق بین‌الملل در تقابل و در چالش بوده (ادیبی، ۱۳۹۸: ۱۵) و بالطبع آثار سویی در داخل کشور در حوزه‌های حق بر سلامتی شهروندان از جمله در دو حوزه مهم محیط زیست، دارو و غذا خواهد داشت.

امروزه آشکارترین تأثیر اعمال تحریم‌های اقتصادی را می‌توان بر حق بهره‌مندی انسان از محیط زیست سالم، پاک و عاری از آلودگی مشاهده کرد؛ به طوری که تحریم‌های علمی، فنی و اقتصادی کشورها، روند تخریب محیط زیست را تسریع می‌کند و موجب افزایش آلودگی و ناتوانی در استفاده بهینه از ظرفیت‌های بین‌المللی می‌شود و روند پاسخگویی مناسب به مشکلات زیست‌محیطی را کند می‌نماید. این امر خود به کاهش کیفیت حیات و سلامت مردمان کشورهایی منجر خواهد شد که در معرض

۱. این قطعنامه (S/RES/2231) در ۲۰ ژوئیه ۲۰۱۵ در ۷۴۸۸ امین جلسه شورای امنیت با ۱۵ رأی موافق تصویب و شش قطعنامه قبلی (۲۰۰۶)۱۶۹۶، (۲۰۰۶)۱۷۳۷، (۲۰۰۷)۱۷۴۷، (۲۰۰۸)۱۸۰۳، (۲۰۰۸)۱۸۳۵، (۲۰۰۸)۱۹۲۹، (۲۰۱۰)۲۰۱۰ که علیه ایران صادر و به تحریم‌های وسیع در زمینه موضوع هسته‌ای منجر شده بود، ملغی شد.

تحریم‌های اقتصادی قرار دارند. در این خصوص می‌توان در سال‌های اخیر به افزایش کمیت و شدت اعمال تحریم‌های اقتصادی یکجانبه آمریکا اشاره کرد که آثار منفی بر سطح سلامت شهروندان ایرانی و نیز سطح محیط زیست داشته و موجب افزایش آلودگی هوا در شهرهای ایران به‌خصوص تهران شده است. همچنین می‌توان به تحریم صنعت کشتیرانی و همکاری نداشتن بعضی از ارگان‌های دریایی بین‌المللی اشاره کرد که موجب کاهش ایمنی کشتی‌ها و تانکرهای نفتی در ازدیاد حوادث دریایی و به تبع آن آلودگی محیط زیست ایران می‌شود (مشهدی و رشیدی، ۱۳۹۴: ۱۰۶-۱۰۷). ۶۰ درصد مواد اولیه داروهای تولیدی در داخل کشور از کشورهای خارجی وارد می‌شود، از این رو تحریم نظام درمان کشور در تأمین داور به‌خصوص داروهای خاص و تجهیزات پزشکی بر این بخش اثر منفی گذاشته و موجب ورود داروهای تقلبی و بی‌کیفیت (پنی‌سیلین چینی)، کمبود و فرسودگی تجهیزات پزشکی (کمبود گاز هلیوم مورد نیاز دستگاه‌های ام.آر.آی)، افزایش قیمت بقیه داورها (آل‌کجاف و انصاریان، ۱۳۹۳: ۳۷-۹۷) یا اخیراً عدم ورود برخی داروها و لوازم پزشکی از جمله لوازم پزشکی بیماران مبتلا به بیماری پروانه‌ای «ای بی» شده که به فوت ۱۵ کودک به‌ویژه دختر دوساله‌ای به نام «آوا» منجر شد که این موضوع در ۲۸ آذرماه در نشست شورای امنیت سازمان ملل متحد توسط نماینده دائمی ایران در این سازمان مطرح شد و نماینده ایران اعلام کرد کشتار کودکان ایران اقدام شجاعانه نیست (خان احمدی، ۱۳۹۸: ۱۴).

۷. تحریم‌های اقتصادی یکجانبه توسط ایالات متحده آمریکا علیه عراق در سال‌های ۱۹۹۰ و ۱۹۹۱ بعد از جنگ عراق علیه کویت صورت گرفت. این تحریم، مشکلات مردمی را که دچار پیامدهای جنگ بودند، افزایش داد. صدام حسین در ۲۰ می ۱۹۹۶ با برنامه نفت در برابر غذا، داور و تجهیزات پزشکی، موافقت کرد. پیش از این توافق و حتی پس از اجرای آن عده‌ای در پی گرسنگی، قحطی، بیماری و نبود امکانات درمانی مناسب جان باختند (گاریو، ۱۳۸۷: ۳۳۷). به گزارش سازمان جهانی بهداشت یک‌سوم کودکان زیر ۵ سال (۹۶۰۰۰۰ نوزاد و کودک)، متناوباً به سوء تغذیه مبتلا شدند و به گزارش سازمان ملل متحد در هر سال بیش از ۱/۵ میلیون نفر که اکثر آنها کودک هستند به دلیل کمبود خدمات پزشکی فوت می‌کنند و این امر باعث ایجاد آثار فاجعه‌بار انسانی در این کشور شده است (طباطبائی، ۱۳۷۹: ۸۰). که ایجاد چنین قحطی و تحریم و متعاقباً تحریم‌های بعدی مغایر با موازین حقوق بین‌الملل و حقوق بین‌الملل کیفری است^۱ (ممتاز و رنجبریان، ۱۳۸۶: ۲۵۲). ۸. تحولات سیاسی اخیر در کشور جمهوری اوکراین در مقطع زمانی سال‌های ۲۰۱۳-۲۰۱۴ میلادی به جدا شدن شبه‌جزیره کریمه از خاک آن کشور و الحاق به خاک فدراسیون روسیه با برگزاری انتخابات آزاد و مراجعه به آرای عمومی (همه‌پرسی) در سال ۲۰۱۴ منجر شد (غفاری، ۱۳۹۵: ۱۰-۱۱). ایالات متحده آمریکا و کشورهای عضو اتحادیه اروپا آن را شناسایی نکرده و

1. Marcus, David, "Famine Crimes in International Law" The American Journal of International Law, Vol. 97, No. 2 April, 2003, pp. 245-281.

بر اوکراین یکپارچه و محکومیت دخالت روسیه تأکید کردند. در دسامبر ۲۰۱۴ کنگره آمریکا قانون حمایت از آزادی اوکراین را تصویب و رئیس‌جمهور بارک اوباما فرمان اجرایی ۱۳۶۸۵ را صادر کرد که علاوه بر مسدود کردن دارایی‌های برخی از اشخاص حقیقی و حقوقی، همه اتباع آمریکایی را از تمامی فعالیت‌های تجاری اعم از سرمایه‌گذاری، واردات و صادرات فناوری، انرژی، نظامی و محدودیت بانکی که اتباع حقیقی یا حقوقی کریمه در آن دخیل باشند، منع می‌کرد (روحانی و نمازی، ۱۳۹۶: ۷۷). اعمال این تحریم‌ها آثار سویی بر اقتصاد فدراسیون روسیه داشته و موجب افزایش تورم و کاهش سرمایه‌گذار خارجی شده است و بنا به گفته مقامات بلندپایه اقتصاد آن کشور را به رکود سوق داده و به شدت ضربه زده است (نیکنامی، ۱۳۹۴: ۳۲-۳۴).

۸. اقدامات حقوقی جهت مقابله با تروریسم اقتصادی

در حال حاضر سند بین‌المللی که به صراحت برای مقابله با تروریسم اقتصادی باشد، وجود ندارد؛ با وجود این برخی اسناد بین‌المللی، ممنوعیت‌هایی را برای اعمالی که می‌توانند تروریسم اقتصادی باشند، مقرر کرده‌اند. از این رو درک این نکته لازم و ضروری است که تحقق تروریسم اقتصادی، مساوی با فروپاشی بنیان مالی و اقتصاد کشورها خواهد بود و علاوه بر ایجاد رعب و وحشت در جامعه، موجب بروز حوادث فاجعه‌بار و عوارض سویی از جمله فقر و گرسنگی که حیات جامعه بشری را تهدید می‌کند، خواهد شد. به همین دلیل برای مقابله با این نوع تروریسم در حقوق بین‌الملل، موافقت‌نامه‌ها، اعلامیه‌ها و معاهدات چندجانبه‌ای مورد موافقت قرار گرفته که به‌طور اجمالی به بررسی این اسناد حقوق بین‌المللی می‌پردازیم.

۸.۱. حقوق بین‌الملل منع تحریم‌های اقتصادی

به‌طور کلی تضمین صلح و برقراری رابطه دوستانه و همکاری دولت‌ها از مهم‌ترین اهداف سازمان ملل متحد به‌شمار می‌رود که در منشور ملل متحد به کرات از آن یاد شده است (ممتاز، ۱۳۸۷: ۳۴۵). بندهای «الف» و «ب» ماده ۵۵ منشور^۱، سازمان ملل متحد را متعهد می‌سازد که در بالا بردن سطح زندگی، ایجاد اشتغال کامل و فراهم کردن شرایط پیشرفت، توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورها مساعدت کند (بیگزاده، ۱۳۸۵: ۱۴۳). بنابراین تمامی اعضا، نه‌تنها باید در روابط بین‌المللی خود از تهدید به زور یا استعمال آن خودداری ورزند، بلکه از توسل به اقداماتی که همکاری بین‌المللی را متزلزل می‌کند نیز باید

۱. بند الف- «بالا بردن سطح زندگی، فراهم ساختن کار برای همه و حصول شرایط ترقی و توسعه در نظام اقتصادی و اجتماعی.» بند ب- «حل مسائل بین‌المللی اقتصادی، اجتماعی، بهداشتی و مسائل مربوط به آنها و همکاری بین‌المللی فرهنگی و آموزشی.»

بپرهیزند. اعلامیه اصول حقوق بین‌الملل مربوط به روابط دوستانه و همکاری بین دولت‌هاست و منشور ملل متحد نیز بر این مسئله تأکید می‌کند و تهدید علیه عوامل سیاسی و فرهنگی دولت‌ها را مغایر با حقوق بین‌الملل می‌داند (ممتاز، ۱۳۸۷: ۳۴۵). در نتیجه، توسل به تحریم‌های اقتصادی یکجانبه یا حتی به صورت دسته‌جمعی توسط دولت‌های عضو ملل متحد ناقض منشور به نظر می‌رسد (ممتاز، ۱۳۷۶: ۳۱). سازمان تجارت جهانی^۲ و گات^۳ نیز همانند سازمان ملل متحد ارتقای معیارهای زندگی اعضا و تضمین اشتغال کامل و رشد درآمد واقعی و تقاضا را پیوسته دنبال می‌کنند. همچنین طبق ماده ۲ سند تأسیس، گسترش استفاده کامل از منابع و ذخایر جهان، افزایش تولید و مبادلات کالا و توسعه پایدار از اهداف سازمان تجارت جهانی است (عرفانی، ۱۳۸۹: ۲۴۸). بنابراین طبق بند ۳ ماده ۴^۲ منشور سازمان ملل متحد، تحریم‌های اقتصادی یکجانبه همانند داماتو، هلمزبرتون، به علت برخوردار نبودن از سازوکار مسالمت‌آمیز حل و فصل اختلافات و مغایرت با موازین حقوق بین‌الملل می‌تواند موجب به خطر افتادن صلح و امنیت جهانی شود که حفظ و نگهداری آن هدف اصلی سازمان و شورای امنیت است. همچنین در مفاد اعلامیه مربوط به منع دخالت در امور داخلی دولت‌ها و حمایت از استقلال و حاکمیت آنها مصوب ۲۱ دسامبر ۱۹۶۵ تحریم‌های اقتصادی یکجانبه منع شده است. دیوان دائمی بین‌المللی دادگستری نیز در رأی مشورتی خود در پرونده Austro-German Customs Union در سال ۱۹۳۱ اظهار کرد که دولت‌ها در انجام فعالیت‌های اقتصادی‌شان آزادی کامل دارند. پس استقلال اقتصادی، بخش اساسی حق حاکمیت است و هرگونه تحریم اقتصادی مغایر حقوق بین‌الملل، تهدید به این‌گونه استقلال و در حکم تهدید به چنین حق حاکمیت و استقلال اقتصادی است. در مجموع، با توجه به توضیحات داده شده، به نظر می‌رسد تحریم‌های اقتصادی که حمایت جامعه بین‌المللی را ندارد، مغایر با موازین بین‌المللی است، هرچند از سوی شورای امنیت تصویب شود (حیدرقلی‌زاده و قائم‌پناه، ۱۳۹۷: ۲۳۲). بنابراین تحریم‌های وضع شده آثار منفی بر وضعیت سطح سلامت شهروندان ایرانی خواهد داشت. همچنان‌که عنوان شد، وضع و اعمال چنین تحریم‌هایی با «اصل تناسب» (قطعنامه ۴ مارس ۱۹۹۴ کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل متحد) و اصل صلاحیت «فراسرزمینی» نقض قواعد و مقررات حقوق بین‌الملل است (Mafi, 2007: 109) و آثار زیانباری بر اقشار محروم و ضعیف جامعه دارد. این اقدامات اغلب کودکان و سالخوردگان جامعه را متأثر می‌سازد و نوعی تنبیه دسته‌جمعی و خلاف قواعد حقوق بشری تلقی می‌شود. طبق بند ۴ قطعنامه کمیسیون حقوق بشر تحت عنوان «حقوق بشر و اقدامات قهرآمیز یکجانبه»

1. Trade Organization

2. General Agreement of Tariffs and Trade

۳. تمامی اعضا اختلافات بین‌المللی خود را با شیوه‌های مسالمت‌آمیز به صورتی که صلح و امنیت بین‌المللی و عدالت به خطر نیفتد، حل و فصل خواهد کرد.

به صراحت محدودیت‌های تجاری، محاصره، ممنوعیت معامله و مسدود کردن دارایی‌ها را به عنوان اقدامات مجبورکننده‌ای فهرست می‌کند که از لحاظ حقوق بشر ممنوع است (قطعه‌نامه ۴ مارس ۱۹۹۴ کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل متحد) و دولت اعمال‌کننده را مسئول تبعات انسانی و اقتصادی در نتیجه ارتکاب تخلف قلمداد می‌کند (دولت، ۱۳۹۲: ۳۶).

۸.۲. حقوق بین الملل منع دامپینگ و قیمت شکنی

برای مقابله با دامپینگ در سطح بین‌المللی به‌ویژه سازمان تجارت جهانی، تدابیری اندیشیده و قوانینی وضع شده است. موافقت‌نامه ضد دامپینگ مهم‌ترین قانون برای مقاله با دامپینگ در سطح بین‌المللی محسوب می‌شود (کاظمی، ۱۳۹۳: ۱). در این موافقت‌نامه طبق ماده ۲ سند تأسیس، ارائه چارچوبی مشترک برای هدایت و توسعه روابط تجاری آزاد فی‌مابین دولت‌های عضو است تا بدین‌وسیله توسعه پایدار، حراست از محیط زیست، ارتقای استانداردهای زندگی، اشتغال کامل، افزایش سهم کشورهای در حال توسعه در تجارت جهانی، امحای رفتار تبعیضی و رفع موانع در روابط تجاری بین‌المللی (اصل آزادسازی تجارت یا کاهش یا حذف موانع غیرتعرفه‌ای و تعرفه‌های وارداتی و اصل رقابت منصفانه و پرهیز از رقابت غیرقانونی) تضمین شود (بیگزاده، ۱۳۹۵: ۶۶۰). در ماده ۶ موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات)، به کشورها توصیه می‌شود از به‌کارگیری دامپینگ مخرب که خلاف عرف تجارت بین‌الملل و مقررات حقوق بین‌الملل است، در تجارت میان خود امتناع کنند. اصولی را نیز برای مقابله با دامپینگ و عوارض جبرانی تهیه می‌کند و نیز اجازه می‌دهد نسبت به وضع تعرفه‌های گمرکی، اضافه بر واردات کالای موردنظر اقدام کنند، به‌نحوی که قیمت کالا تا سطح هزینه‌های تولید آن افزایش یابد. اما پیش‌شرط به‌کارگیری این مقررات، ارائه دلایل و مستندهای کافی دال بر خسارت یا زیانی است که در نتیجه دامپینگ، بر صنعت تولید داخلی آن کالا، وارد شده است (بردبار، ۱۳۸۷: ۱۲). کشورهای آمریکایی و اروپایی نیز برای مقابله با آن، قوانین و مقرراتی تدوین کرده‌اند که می‌توان به قوانین ضد تراست یا رقابت غیرقانونی^۱ (عرفانی، ۱۳۸۹: ۷) و همچنین عهدنامه منعقد در رم ایتالیا توسط جامعه اقتصادی اروپا، اشاره کرد که عمل دامپینگ یا قیمت‌شکنی را منع کرده و آن را خلاف مقررات حقوق بین‌الملل و عرف در تجارت بین‌الملل دانسته است (محرابیان، ۱۳۸۲: ۱۸).

۹. نتیجه

تروریسم پدیده‌ای است که امروزه تحت تأثیر جهانی شدن در فرایند گسترش خود، حیطه مرزهای داخلی

1. Anti Trust

را درنور دیده و به یک تهدید بین‌المللی و جهانی مبدل شده و امنیت دولت‌ها و جوامع بشری را دستخوش ناامنی کرده است. این پدیده با جهانی شدن فناوری اطلاعات و ارتباطات، در مفهوم دگرگونی یافته و گونه‌های جدید پیدا کرده که به شکل‌های مختلفی با عنوان «تروریسم پست‌مدرن» و «اشکال نوین و نوظهور تروریسم» ارتکاب می‌یابد. یکی از اشکال نوین و نوظهور تروریسم بین‌المللی در حال حاضر، تروریسم اقتصادی است. این نوع تروریسم آرام و مرگبار با تأثیر سوء و فاجعه‌بار انسانی از طریق تحریم‌های اقتصادی خلاف مقررات حقوق بین‌الملل و دامپینگ مخرب اعمال و اجرا می‌شود. به عبارت دیگر، در تعریف دقیق‌تر، تروریسم اقتصادی توسط یک یا گروهی از کشورها، بر ثبات و بنیان نظام اقتصادی یک کشور یا جامعه به‌منظور ایجاد رعب و وحشت با انگیزه‌های سیاسی و ایدئولوژیک صورت می‌گیرد و فعالیت‌های ناپایدارکننده وسیع یا کارآمد و هماهنگ و متعدد را به‌منظور اختلال در اقتصاد و ثبات مالی یک دولت یا گروهی از دولت‌ها انجام می‌دهد. این فعالیت‌ها اگر انجام پذیرد، ممکن است با خشونت باشد یا بدون خشونت و می‌تواند تأثیرات فوری، روانی و منفی بر جامعه مورد تحریم داشته باشد. در این خصوص می‌توان به آثار منفی تحریم‌های اقتصادی یکجانبه ایالات متحده آمریکا بر دولت‌های ایران، عراق و روسیه اشاره کرد که به پایین آمدن سطح سلامت شهروندان، کمبود تجهیزات پزشکی و داروها، به‌خصوص داروهای خاص و لوازم پزشکی بیماران پروانه‌ای «ای بی» و تخریب محیط زیست در ایران منجر شده است.

در خصوص کشور عراق تحریم‌های اقتصادی یکجانبه ایالات متحده آمریکا به سوءتغذیه زنان و کودکان، پایین آمدن کیفیت آب و غذا، دسترسی نداشتن به دارو، تجهیزات پزشکی و بهداشتی، حق بر آموزش، سلامت و حق بر محیط زیست در این کشور منجر شد. اما در مورد روسیه تحریم‌های اقتصادی ایالات متحده آمریکا به دلیل وجود منابع عظیم انرژی و واقع شدن در منطقه راهبردی انرژی بین دو قاره اروپا و آسیا تأثیرات منفی چندانی جز افزایش نرخ تورم، کاهش سرمایه‌گذار خارجی و رکورد نسبی اقتصاد در کوتاه‌مدت نداشته است.

با توجه به تبیین مفهوم تروریسم اقتصادی و آثار منفی آن بر اقتصاد کشورها در این مقاله، تحریم‌های ایالات متحده آمریکا و اعمال دامپینگ در مواردی می‌تواند «تروریسم اقتصادی» مغایر با اهداف و اصول منشور سازمان ملل متحد، عرف تجارت بین‌الملل و قطعنامه‌های شورای امنیت تلقی شود. با توجه به اینکه اسناد حقوقی بین‌المللی که صریحاً تروریسم اقتصادی را تعریف و مصادیق آن را مشخص و مقرراتی را برای مقابله حقوقی با آن تعیین کند، وجود ندارد، راهکارهای حقوقی برای مقابله حقوقی با این پدیده بسیار مشکل است. تحریم‌های خلاف مقررات حقوق بین‌الملل به‌عنوان یک ابزار سیاست خارجی توجه کشورهای قدرتمند را به خود جلب کرده که با اعمال آن می‌توانند بدون توسل به قوه قهریه رفتار یک دولت یا یک بازیگر بین‌المللی را تغییر دهند و با فشارها و حربه‌های نامشروع برای

پیشبرد اهداف و سیاست‌های خارجی خود، استفاده کنند، ضروری است برای مقابله با تروریسم اقتصادی، اسناد حقوقی بین‌المللی تدوین شود که مورد قبول همه اعضای جامعه بین‌المللی باشد و صریحاً تروریسم اقتصادی را به صورت حقوقی تعریف و مصادیق آن را مشخص کند، همچنین سازوکارهای حقوقی و عملی مؤثر به منظور مقابله با آن را مقرر سازد، به نحوی که اقتصاد ابزاری در پیشبرد اهداف و سیاست‌های خارجی قدرت‌ها و کشورهای استعمارگر نباشد.

منابع

۱. فارسی

الف) کتاب‌ها

۱. ابراهیم گل، علیرضا (۱۳۸۹). *مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها*. چ دوم، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
۲. اردلان، اسعد (۱۳۹۲). *ابعاد اخلاقی و حقوقی تحریم‌های بین‌المللی*. مجموعه مقالات همایش ابعاد حقوقی تحریم‌های بین‌المللی شورای امنیت. به اهتمام مهدی مؤمنی، چ اول، تهران: مجد.
۳. بیگ‌زاده، ابراهیم (۱۳۹۵). *حقوق سازمان‌های بین‌المللی*. چ چهارم، تهران: مجد.
۴. بیگ‌زاده، ابراهیم (۱۳۸۵). *تقریرات درس حقوق بین‌الملل عمومی*. دوره کارشناسی حقوق، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
۵. دولت‌شاه، حجت (۱۳۸۷). *منشور سازمان ملل متحد*. چ چهارم، تهران: مجد.
۶. سلامتی، یعقوب (۱۳۸۷). *تروریسم و حقوق بین‌الملل*. چ اول، هشترود: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد هشترود.
۷. ضیائی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۸۹). *اسلام و حقوق بین‌الملل*. چ نهم، تهران: گنج دانش.
۸. ضیائی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۸۷). *حقوق بین‌الملل عمومی*. چ سی‌ویکم، تهران: گنج دانش.
۹. عرفانی، محمود (۱۳۸۹). *حقوق تجارت بین‌الملل*. چ اول، تهران: جنگل.
۱۰. گاریو، فردریک اچ (۱۳۸۷). *تروریسم دولتی و ایالات متحده آمریکا از عملیات ضد شورش تا جنگ علیه تروریسم*. ترجمه رضا محمودی فقیهی، چ اول، تهران: مطالعات بین‌المللی مبارزه با تروریسم دانشگاه آزاد اسلامی.
۱۱. هومن فلارن، آیگناتش زایدل (۱۳۸۵). *حقوق بین‌الملل اقتصادی*. ترجمه سید قاسم زمانی، چ چهارم، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
۱۲. محمودیان، مهدی (۱۳۸۸). *آموزش ترجمه و مفاهیم قرآن*. قم: اسوه.
۱۳. مبلغی، عبدالمجید (۱۳۸۹). *درآمدی بر تروریسم پژوهی (رویکردها، تعاریف، موضوع‌شناسی فقهی)*. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی معاونت پژوهشی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
۱۴. ممتاز، جمشید (۱۳۷۶). *ایران و حقوق بین‌الملل*. چ اول، تهران: دادگستر.
۱۵. ممتاز، جمشید و رنجبریان، امیرحسین (۱۳۸۶). *حقوق بین‌الملل بشردوستانه مخاصمات مسلحانه داخلی*. چ

دوم، تهران: میزان.

ب) مقالات

۱۶. آل کجیاف، حسین و انصاریان، مجتبی (۱۳۹۳). تأثیر تحریم‌های یکجانبه و چندجانبه بر ایران از منظر حق بر سلامت شهروندان ایرانی. فصلنامه حقوق پزشکی، ۸(۲۹)، ۵-۱۱.
۱۷. ادیبی، اکبر (۱۳۹۸). چالش استقلال اقتصادی و حاکمیت دولت‌ها: نگاهی دوباره به مسئله مشروعیت تحریم‌های اقتصادی در واقعیت نظم حقوقی بین‌المللی. فصلنامه مطالعات حقوقی، ۱۱(۲)، ۲۳-۶۳.
۱۸. بهاری، بهنام و بخشی شیخ احمد، مهدی (۱۳۸۸). چپستی تروریسم جدید و ویژگی‌های آن. دوفصلنامه پژوهش سیاست، ۱۱(۲۷)، ۱-۲۰.
۱۹. بردبار، حسین (۱۳۸۷). اقدام جدید دولت علیه دامپینگ، لازم اما ناکافی. مجله نامه ائتاق بازرگانی، ۲۰(۲)، ۱۱-۱۲.
۲۰. بی‌نا (۱۳۶۰). تروریسم اقتصادی. نشریه جهاد سازندگی، ۱۱(۲۲)، ۱-۱۱.
۲۱. بی‌نا (۱۳۶۱). تروریسم اقتصادی. نشریه جهاد سازندگی، ۳(۴۸)، ۳-۱.
۲۲. جمشیدی، محمدحسین و قربی، سیدمحمدجواد (۱۳۹۶). جهانی شدن و تحول تروریسم. فصلنامه چالش‌های جهان، سال اول (پیاپی ۹)، ۵-۲۶.
۲۳. حبیبی مجنده، محمد و همکاران (۱۳۹۱). تحریم‌های اقتصادی و نقض حق بر آموزش. دوفصلنامه حقوق بشر، جلد هفتم، ۱(۱)، ۳-۲۴.
۲۴. حیدرقلی‌زاده، جعفر و قائم‌پناه، صمد (۱۳۹۷). مسئولیت بین‌المللی دولت ایالات متحده آمریکا از اعمال تحریم‌های یکجانبه بر علیه جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۱۴(۴۳)، ۲۱۹-۲۴۶.
۲۵. حیدرقلی‌زاده، جعفر و همکاران (۱۳۹۶). دگردیسی مفهومی تروریسم از منظر حقوق بین‌الملل. دوفصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۶(۱۲)، ۱۰۱-۱۵۸.
۲۶. حیدرقلی‌زاده، جعفر (۱۳۹۲). تروریسم هسته‌ای و اقدامات جهانی جهت مقابله حقوقی با آن. مجموعه مقالات پنجمین همایش مجازی بین‌المللی تحولات جدید ایران و جهان، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی قزوین، ۴۵-۷۱.
۲۷. حیدرقلی‌زاده، جعفر (۱۳۹۱). استراتژی ایالات متحده آمریکا از اعمال تحریم‌های همه‌جانبه بر علیه جمهوری اسلامی ایران و کشورهای منطقه از دیدگاه حقوق بین‌الملل. مجموعه مقالات چهارمین همایش مجازی بین‌المللی تحولات جدید ایران و جهان، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی قزوین، ۱-۹ (الف).
۲۸. خان احمدی، فریبا (۱۳۹۸). تحریم آوا را پرپر می‌کند. روزنامه ایران، (۷۲۳۴)، ۱-۱۶.
۲۹. دلخوش، علیرضا (۱۳۹۶). برجام و پس‌برجام از دیدگاه حقوق بین‌الملل. فصلنامه سیاست خارجی، ۳۱(۱)، ۵۱-۷۳.
۳۰. روحانی، سیدعلی و نمازی، احسان (۱۳۹۶). تحریم‌های غرب علیه روسیه. فصلنامه روابط خارجی، ۹(۱)، ۶۹-۱۰۷.
۳۱. زمانی، سیدقاسم و غریب‌آبادی، کاظم (۱۳۹۶). تحریم‌ها به مثابه نقض تعهدات بین‌المللی دولت‌ها در زمینه حمایت از حقوق بشر. فصلنامه حقوق پزشکی، ۱۱(۴۰)، ۱۱۳-۱۳۵.
۳۲. زهرانی، مصطفی (۱۳۸۷). مبانی نظری تحریم اقتصادی علیه جمهوری اسلامی: موانع و چالش‌های نفت

- ایران. مجله بررسی مسائل اقتصادی انرژی، ۱(۲)، ۴-۲۳.
۳۳. زین‌العابدین، یوسف (۱۳۸۶). تروریسم: چالش ژئوپلیتیکی در جهان. فصلنامه سیاست خارجی، ۲۱(۲)، ۷۱۱-۷۲۶.
۳۴. شایگان، فریده (۱۳۸۷). تحریم‌های اقتصادی شورای امنیت و حقوق بشر. روزنامه ایران، ۵(۱۲۴۴)، ۱۷۹-۱۹۸.
۳۵. شیروی، عبدالحسین و جعفری هرندی، مهین (۱۳۸۹). تجارت غیرمنصفانه از طریق دامپینگ و شیوه مقابله با آن در سازمان تجارت جهانی. فصلنامه حقوق خصوصی، ۷(۱۷)، ۲۹-۵۸.
۳۶. صادقی زیاری، حاتم و بقائی برزآبادی، افسانه (۱۳۹۴). آثار تحریم‌های بین‌المللی هوشمند در چارچوب قطعنامه‌های شورای امنیت با تأکید بر تدارکات در صنعت نفت ایران. دوفصلنامه- مجله حقوقی بین‌المللی، نشریه مرکز امور حقوقی بین‌المللی ریاست جمهوری، ۵۳(۵۳)، ۱۶۱-۲۱۰.
۳۷. طغیانی، مهدی و درخشان، مرتضی (۱۳۹۳). تحلیل عوامل تأثیرگذاری تحریم‌های اقتصادی بر ایران و راهکارهای مقابله با آن. فصلنامه راهبرد، ۳۳(۷۳)، ۱۱۵-۱۴۶.
۳۸. طباطبائی، سیداحمد (۱۳۷۹). تحریم‌های اقتصادی شورای امنیت سازمان ملل متحد علیه عراق و حقوق بشردوستانه. مجله مجتمع آموزش عالی قم، ۲(۶)، ۷۱-۹۵.
۳۹. عاقلی کهنه شهر لطفعلی و همکاران (۱۳۸۶). بررسی وجود قیمت‌شکنی (دامپینگ) در کالاهای عمده وارداتی ایران از مبدأ چین. فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، ۴۴(۴)، ۱-۲۲.
۴۰. فرخ سیری، منصور (۱۳۸۷). محدودیت‌های حقوقی شورای امنیت در اعمال تحریم‌های اقتصادی. مجله حقوقی بین‌المللی، نشریه مرکز امور حقوقی بین‌المللی معاونت حقوقی امور مجلس و ریاست جمهوری، سال ۲۵(۳۹)، ۲۹-۵۸.
۴۱. فرخی، منصور (۱۳۹۴). تحدید زمان و قلمرو شمول: گامی به سوی انسانی کردن تحریم‌ها. دوفصلنامه- مجله حقوقی بین‌المللی، نشریه مرکز امور حقوقی بین‌المللی ریاست جمهوری، ۵۳(۵۳)، ۲۳۳-۲۵۴.
۴۲. قنواتی، جلیل و جعفری هرندی، مهشید (۱۳۹۴). بررسی دامپینگ و مقابله با آن در نظام حقوق اسلام و ایران. فصلنامه پژوهش‌های فقهی، ۱۱(۳)، ۴۴۳-۴۸۸.
۴۳. مافی، همایون (۱۳۸۵). تأملی بر تحریم اقتصادی آمریکا علیه ایران از منظر حقوق بین‌الملل. پژوهشنامه حقوق و علوم سیاسی، ۱(۱)، ۵۹-۸۴.
۴۴. محرابیان، کتابون (۱۳۸۲). آیا دامپینگ یک رقابت غیرمنصفانه است؟. مجله نامه اتاق بازرگانی، ۴۲(۲)، ۱۸-۱۹.
۴۵. ممتاز، جمشید (۱۳۸۷). انطباق تحریم‌های اقتصادی شورای امنیت با حقوق بشر و حقوق بین‌الملل بشردوستانه. فصلنامه حقوق، ۳۸(۴)، ۴۰۷-۴۱۱.
۴۶. ممتاز، جمشید (۱۳۶۰). تحریم‌های اقتصادی و حقوق بین‌الملل عمومی. فصلنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۲۲(۲)، ۲۱۵-۲۲۶.
۴۷. منظور، داوود و مصطفی‌پور، منوچهر (۱۳۹۲). بازخوانی تحریم‌های ناعادلانه: ویژگی‌ها، اهداف و اقدامات. فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی ویژه‌نامه کارنامه اقتصادی دولت، ۱(۲)، ۲۱-۴۲.
۴۸. معبودی نیشابوری، رضا و همکاران (۱۳۹۶). تأملی بر کاستی‌های مقررات ایران در خصوص احراز قیمت

- شکنی (دامپینگ) در مقایسه با موافقت‌نامه ضد دامپینگ سازمان جهانی تجارت. فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، (۸۵)، ۱۹۵-۲۲۳.
۴۹. مشهدی، علی و رشیدی، مهناز (۱۳۹۴). تأثیر تحریم‌های وضع شده علیه ایران بر محیط زیست انرژی و انتقال تکنولوژی از منظر حقوق بین‌الملل. فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، ۱۶(۴۶)، ۱۰۳-۱۲۳.
۵۰. نژدی‌منش، هیبت‌اله و همکاران (۱۳۹۶). تروریسم جهانی و تأثیر آن بر روند امنیت در خاورمیانه. فصلنامه مطالعات بین‌المللی پلیس، ۷(۲۹)، ۱۴۴-۱۷۲.
۵۱. نیکنمی، رکسانا (۱۳۹۴). سنجش تأثیر و کارایی تحریم‌ها: تحریم‌های اتحادیه اروپایی علیه روسیه. فصلنامه روابط خارجی، ۷(۱)، ۷-۳۷.

ج) رساله‌ها و پایان‌نامه‌ها

۵۲. حیدرقلی‌زاده، جعفر (۱۳۹۱). بررسی تحول مفهوم تروریسم در حقوق بین‌الملل. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مراغه، مراغه، (ب).
۵۳. غفاری، علی‌پاشا (۱۳۹۵). الحاق شبه‌جزیره کریمه به فدراسیون روسیه از دیدگاه حقوق بین‌الملل. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، تهران: دانشگاه تهران.
۵۴. کاظمی، فاطمه (۱۳۹۳). بررسی ابعاد حقوق رقابت نامشروع از طریق دامپینگ. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی، دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی، اهواز، دانشگاه شهید چمران اهواز.
۵۵. نجومی، صابر (۱۳۸۷). مطالعه تطبیقی مفهوم تروریسم از دیدگاه اسلام و حقوق بین‌الملل. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.

د) اسناد

۵۶. قطعنامه ۴ مارس (۱۹۹۴). کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل متحد.

۲. انگلیسی

A) Books

1. Ferrier, R.W. (1982). *The History of The British Petroleum Company*. Cambridge University Press.
2. *Oxford Advanced Learners Dictionary* (1998). Fourth Edition, Oxford University Press.

B) Articles

3. Ataev, N. (2013). *Economic Sanctions and Nuclear Proliferation: The Case of Iran*. CEU Library. Accessed June 2014. http://www.etd.ceu.hu/2013/Ataev_Nodir.Pdf.
4. Bill Text, 115th Congress (2007-2008). S.J. RES.23,1 November, <http://Thomas.Loc.gov/Cgibin/Query/z?C110:S.J.Res.23>.

5. Cortright, D., & Lopez, G. A. (1995). The Sanction Era: an Alternative To Military Intervention. *The Fletcher Forum*, Summer/Fall, 65-85.
6. FAQs-Treasury Department (2018). *Frequently Asked Questions Regarding The Re-Imposition of Sanctions Pursuant To The May 8, 2018 National Security Presidential Memorandum Relating To The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA)*. Available at: http://www.Treasury.gov/Resource-Center/Sanctions/.../Jcpoa_Winddown_Faqs.Pdf.
7. Geiss, R. (2005). Humanitarian, Safeguards in Economic Sanctions Regimes: A Call For Automatic Suspension Clauses, Periodic Monitoring, and Follow-Up Assessment of Long Term Effects. *Harvard Human Rights Journal*, Vol.18, Spring, at www.Law.Harvard.edu, pp.167-199.
8. Roundtable on Economic Terrorism Geneva Centre For Security Policy (2007). July - 11-12, 2005, Archived From The Original on September 27.
9. Katzman, K. (2012). *Iran Sanctions*, Congressional Research Service (USA), 7-5700, RS20871, January, 16 July, www.Crs.Gov.
10. Marcus, D. (2003). Famine Crimes in International Law. *The American Journal of International Law*, 97(2) April, 245-281.
11. Mafi, H. (2007). The Dilemma of U.S Economic Sanctions on Iran: An Iranian Perspective. *The Iranian Journal Of International Affairs*, 19(4), 101-120.

C) Cases

12. Gabcikovo- Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia) Judgment ICJ, 25 September 1997, 17-18.

D) Websites

13. www.un.org/Depts/dhl/resgui.
14. www.mihanews.com